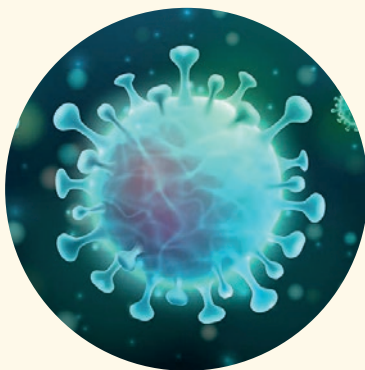

KONINKLIJKE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
DER WETENSCHAPPEN

PRIJSVRAAG 2020

“Gedachten en inzichten over
(de gevolgen van) corona”

Essays

PRIJSVRAAG 2020

“Gedachten en inzichten over
(de gevolgen van) corona”

Essays

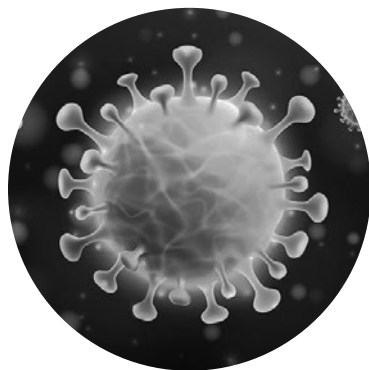
Exemplaren van deze uitgave kunnen zolang de voorraad strekt worden besteld bij de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen. Ze zijn ook in PDF-formaat te downloaden van de website van de Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.

Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen
Spaarne 17
2011 CD Haarlem
secretaris@khw.nl
www.khw.nl

KONINKLIJKE
HOLLANDSCHE MAATSCHAPPIJ
DER WETENSCHAPPEN

PRIJSVRAAG 2020

“Gedachten en inzichten over
(de gevolgen van) corona”

Essays

INHOUD

René van Rijkevorsel	7
Voorwoord	
Beate Volker - 1e Prijs	9
Corona, serendipiteit en het belang van zwakke bindingen	
Jan Willem Scholten - 2e Prijs	13
Vrijheid en angst	
Theo Mulder - 3e Prijs	17
Corona en de religieuze reflex die complot heet	
Thea Claassens	21
Ik ben Corona (COVID 19)	
Adam Cohen	23
Kijken is niet hetzelfde als zien	
Jolien Heetkamp	29
Tango in de Polders	
Ton van Helvoort	33
Corona zonder eigenschappen	
Karlijn Hermans	39
De Coronacrisis als één groot (onethisch) sociaal experiment – wat is de voorlopige conclusie?	
Stan Kaatee	43
Een tienduizendste van een millimeter	
Harry Struijker-Boudier	47
De Farmacologie van de Coronacrisis	
Vera Vrijmoeth, Falko Lavitt & Wouter de Waart	51
From social distance to social disaster: Let's rethink online behavior	

VOORWOORD

Corona, ooit was het een Mexicaans biertje en een hotel aan het Buitenhof in Den Haag. En een enkeling wist dat SARS een coronavirus was. Sinds begin 2020 is het nieuwe coronavirus COVID-19 de plaag van de hele wereld, die ons overvolle ic's, oversterfte, *lockdowns* en avondklokken bezorgde. Begrippen die we voordien nauwelijks kenden. En tal van nieuwe Bekende Nederlanders, die niet van het scherm zijn te slaan.

De maatregelen om corona 'samen eronder te krijgen' zorgden, behalve voor veel economische ellende en vaak moeilijke situaties thuis – zeker als er kinderen in het geding zijn – voor nieuwe inzichten en gebruiken. We *zoomen* dat het een lieve lust is, we *collecten* onze boodschappen, we *boxen* als begroeting.

Corona leerde ons ook het 'gewone' weer waarderen, dat we door te veel drukte, reizen en afleiding over het hoofd waren gaan zien. Het belang van directe familie en de schoonheid van de directe omgeving bijvoorbeeld. Dat je er bijvoorbeeld een kick van krijgt als je een koperwiek ziet in de Haarlemmerhout, waar sinds corona overigens zeker zo veel wordt gekuierd als in de tijd van Hildebrand.

Kortom: corona heeft het afgelopen jaar ons aller levens ingrijpend van perspectief doen veranderen. Zeker dat van degenen die zelf ziek werden of iemand in hun nabije omgeving verloren.

Het bestuur van de KHMW was benieuwd hoe haar leden en directeuren corona (hebben) ervaren. Heeft corona geleid tot nieuwe inzichten? Daarmee was het idee voor een essayprijsvraag voor leden en directeuren geboren. Ook de alumni van de Nationale Denktank, sinds 2007 de jeugdige partner van de KHMW, mochten

meedoen. Daarnaast bleek de aankondiging zich ook vanzelf verder te verspreiden.

De oogst was klein maar fijn. Een jury met KHMW-directeuren Plien van Albada, Claartje Kruijff, Sander van Walsum en NDT-alumnus Gabriël van Rosmalen besloot dat het essay van Beate Volker het beste was, op de voet gevolgd door de bijdrage van Jan Willem Scholten. Theo Mulder ging strijken met de derde prijs. Maar niet voor niets hebben we alle essays in dit boekje afgedrukt. Ze bevatten stuk voor stuk interessante observaties, gedachten en aanknopingspunten.

Veel plezier ermee.

René van Rijkevorsel
bestuurslid KHMW en juryvoorzitter

Haarlem, maart 2021

BEATE VOLKER – 1^E PRIJS

Beate Volker is sociologe, hoogleraar 'stedelijk leven en sociale netwerken' en voorzitter van het departement Human Geography and Spatial Planning aan de Universiteit Utrecht. Ze onderzoekt sociale netwerken en de condities voor sociale cohesie.

'WER JETZT KEIN HAUS HAT, BAUT SICH KEINES MEHR'¹ – CORONA, SERENDIPITEIT EN HET BELANG VAN ZWAKKE BINDINGEN

Er is een stip op de horizon in de vorm van een spuit. Maar, tot we allen gevaccineerd zijn hebben we langer dan een jaar met het virus geleefd en alle seizoenen minstens één keer meegemaakt als compositum: Het is nu bijna winter, coronawinter, en de coronazomer, zonder reis naar een ver land, is alweer verleden tijd. De lessen van de pandemie zullen wetenschappers van uiteenlopende disciplines nog vele seizoenen bezighouden. Nog is het te vroeg voor ultieme conclusies, maar voor het delen van terugkerende patronen in dagelijkse observaties is het nu – in de donkerste weken van het jaar, die altijd uitnodigen tot bezinning – een goed moment.

Het meest opvallende is eigenlijk niet verrassend voor een sociale wetenschapper, maar waarschijnlijk realiseerde zich voorheen niemand dat het zoveel uitmaakt: Communiceren via technische tools is een verschraving van interactie. Uiteraard, zonder deze tools was de crisis nog vele malen ingrijpender. Maar offline-communicatie is zo veel rijker en meer gelaagd dan de uitwisseling van informatie

---

¹ Rainer Maria Rilke, *Herbsttag* (1902).

via een scherm. Gebaren, knipogen en subtiele grappen sneuvelen net zoals observaties, die we gedurende ‘analoge’ gesprekken maken en die ons erover informeren hoe het met de ander gaat – zonder expliciete verwording. Van de modieuze schoenen tot de moeheid in de ogen van de ander – een heel spectrum missen we als we elkaar alleen maar online spreken. Digitale communicatie is gewoon geen interactie, het is alleen uitwisselen van informatie. Enigszins efficiënt, dat wel - internet volente. Maar de gesprekken worden door de verschraling vermoeiend en saai: door de platte schermen vlakt ook de stemming af en worden de kiemen van inspiratie hardhandig gesmoord. Spontaniteit, enthousiasme, afleidend gebabbel, of elkaar onderbreken omdat men het niet meer binnen kan houden – de techniek disciplineert en we missen de anarchie hartstochtelijk. Waarom? Dit alles hoort bij de serendipiteit van het dagelijks leven en die is ons thans ontnomen – de gelukkige toevalligheden die ons dagenlang blij kunnen maken.

De crisis trekt dus de voedingsstoffen uit onze interacties. Ze dwingt ons echter ook te kijken naar de contacten die we nu hebben. Deze contacten zijn lastig te onderhouden omdat veel ontmoetingsplekken – cafés, clubs, kroegen – gesloten zijn of de bezoeken gereguleerd. Het maken van nieuwe contacten is bijna onmogelijk. Iedereen is nu aangewezen op het netwerk dat er al is, de contacten die ouder zijn dan de crisis en het veranderen van onze sociale wereld zit er nu niet in. De Duitse dichter Rainer Maria Rilke beschreef dit gevoel van onmogelijkheid en verzuim al lang geleden: "Wer jetzt kein Haus hat, baut sich keines mehr. Wer jetzt allein ist, wird es lange bleiben".

We leefden voor corona anders: alsof er steeds weer nieuwe kansen komen en we stonden er niet bij stil dat dit niet vanzelfsprekend is. Het is geen slechte eigenschap – het geloof en het vertrouwen in de toekomst houden ons juist vitaal; ze laten ons dromen en plannen maken. Maar nu ervaren we dat we moeten leven met degenen die er zijn, gewenst of niet, en dat er niets te plannen valt, althans

niet op korte termijn. De toekomst is onzeker; dat maakt het extra moeilijk om onbevredigende relaties te verbreken.

De toename in de gevoelens van eenzaamheid heeft hiermee te maken. We missen een bredere kring van contacten en we missen de kansen op nieuwe contacten om ons heen. De meeste mensen zijn niet eenzaam omdat ze niemand hebben. Ze voelen zich eenzaam en leeg omdat er geen vooruitzichten en geen mogelijkheden zijn; geen uitzicht op verandering en geen – spontane - vernieuwing. De onverwachte leuke avond waar je een vriend aan over houdt of het spontane gesprek met een vreemde na de film. Het gitaarspel van een straatmuzikant dat je nog een dag later laat fluiten. Helaas: verwonderingen, vernieuwingen en nieuwe mensen passeren niet gemakkelijk en vanzelfsprekend de voordeur. De lockdown dwingt ons in onze bubbel en ontnemt ons de diversiteit en de innovatie die we door anderen buiten deze bubbel kunnen ervaren. Ons leven wordt zo voorspelbaarder en er is steeds minder om ons heen dat ons blij verrast. Ook hier zien we het ontbreken van serendipiteit.

Sociale netwerktheorie beschrijft dergelijke fenomenen. Volgens deze theorie hebben we door het vele binnen zitten niet alleen een tekort aan beweging, maar ook een tekort aan zwakke bindingen. Het verschil tussen zwakke en sterke bindingen in de netwerktheorie is cruciaal. Sterke bindingen zijn de sociale comfortzone, de bubbel. Ze bevestigen onze identiteit; ze geven ons steun en het gevoel dat we iemand zijn die de moeite waard is. Zwakke bindingen geven echter prikkels, een ander perspectief, dagen ons uit en houden ons scherp. Dingen die we niet kenden en nog niet wisten komen bij ons binnen via zwakkere bindingen. Op deze manier leren we over andere sociale werelden en voelen ons met anderen verbonden, ook al zijn ze echt anders dan wij. Bijna vijftig jaar netwerkonderzoek leert dan ook dat juist zwakke bindingen voor sociale cohesie zorgen. Een wereld waarin iedereen alleen enkele sterke contacten

heeft is een wereld van sociale eilandjes, met versplintering en fragmentatie. De toename in polarisering en het wegebben van de solidariteit wat we thans meemaken, is waarschijnlijk te wijten aan dit tekort aan zwakke bindingen als gevolg van de lockdown.

Maar hoe kunnen we aan de bubbels, het opgesloten zijn in onze kleine eenvormige werelden en het gebrek aan verrassingen ontsnappen? De contactbeperkende maatregelen zijn nodig. Maar je kunt er spelenderwijs voor zorgen dat je wereld niet kleiner wordt. Lees een week lang een krant die je anders niet leest of kijk naar een tv-programma dat je anders niet kijkt. Probeer de vrienden van je vrienden te leren kennen – veel is ook binnen de coronamaatregelen mogelijk. Het kan zelfs nog eenvoudiger: maak iedere dag bij het nodige ommetje een praatje met een vreemde. Bel iemand op, die je maandenlang niet meer hebt gesproken.

Er is een stip op de horizon in de vorm van een spuit en op een dag zal de pandemie voorbij zijn. Maar de corona-les zal blijven: we hebben zwakke bindingen nodig. Ze zijn de ramen in ons huis die licht en lucht binnenlaten – en er zijn tijden waar het niet alleen lastig is huizen te bouwen, zoals Rilke schreef, maar waar het gereedschap voor het maken van ramen ontbreekt.

Deze tekst maakt gebruik van gedachten van:

Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* 78, 6, 1360-1380.

Merton, R. (1945). The serendipity pattern. *American Journal of Sociology*, 50, 462-473.

Uitspraken over eenzaamheid zijn gebaseerd op eigen recent onderzoek over netwerken in tijden van corona (nog niet gepubliceerd).

JAN WILLEM SCHOLTEN – 2^E PRIJS

Jan Willem Scholten nam in 2014 deel aan de Nationale DenkTank. Hij studeerde Philosophy, Politics & Economics aan Corpus Christi College, Oxford en internationale betrekkingen aan de Diplomatische Akademie in Wenen. Jan Willem werkt voor het ministerie van Buitenlandse Zaken, op dit moment als diplomaat op de Nederlandse ambassade in Ankara.

VRIJHEID EN ANGST

“Freedom is never more than a generation away from extinction”. Dit citaat van Ronald Reagan, uit zijn in 1964 gegeven Freedom Speech, mag sommigen van u misschien overdreven in de oren klinken in de context van het coronavirus. Toch ging dit het afgelopen jaar wel door mijn hoofd. Corona heeft onze vrijheid op de proef gesteld en doet dat nog steeds. Het heeft me verbaasd hoe we – wereldwijd, waaronder ook in Nederland – pijnlijke maatregelen die fundamentele vrijheden inperken, voor langere tijd hebben geaccepteerd.

Laat ik vooropstellen: die maatregelen zijn niet voor niets genomen. In maart maakten we enkele weken een collectieve doodsangst door. We kenden de dodelijkheid en de besmettelijkheid van het virus niet. Daarom was er een sterke rationale om kortstondig hard in te grijpen. Binnen blijven, afstand houden, geen groepsactiviteiten en niet reizen was het devies. Overtreding van die nieuwe leefregels kon in sommige gevallen worden bestraft met een boete en een strafblad. De oppassende burger legde zichzelf per direct voor onbepaalde tijd huisarrest op. Het doel – jezelf en je dierbaren beschermen en het zorgsysteem niet overbelasten – heiligde de middelen. Zo kwamen we de eerste golf door.

Die doodsangst zijn we in het openbare debat sindsdien niet meer kwijtgeraakt. Ook nu we weten dat de risico's voor de bevolking als geheel kleiner zijn dan gevreesd en dat er duidelijk afgebakende risicogroepen zijn, blijft de angst voor het virus groot. Protesten tegen de maatregelen kunnen op weinig begrip rekenen of worden afgedaan als uitingen van complotdenkers.

Laten we de angst even opzijshuiven en kijken naar wat feiten. Mijns inziens zijn drie medische variabelen leidend om onze individuele en maatschappelijke risicoperceptie te bepalen: Hoe hoog is de mortaliteit? Wat is de kans op langdurige ziekte ('long covid')? En worden de ziekenhuizen overbelast?

Volgens een van de meest sombere onderzoeken, recentelijk gepubliceerd door Imperial College London, is de totale mortaliteit door een besmetting met het coronavirus in hoge-inkomenslanden (waaronder Nederland) 1 op de 87. Het RIVM gaat uit van een sterftecijfer van circa 1 op de 100 besmettingen. Een – veel bekritiseerd – Stanfordonderzoek spreekt van een totale mortaliteit van 1 op de 434.

Voor jongeren is de kans op overlijden door corona echter bijna nihil. Drie Nederlandse economen stelden enkele weken geleden in vakblad ESB vast dat iemand onder de zeventig statistisch gezien eerder zal overlijden aan een verkeersongeluk, verdrinking of een bedrijfsongeval dan aan het coronavirus. Een van hen, Robin Fransman, stelde: “de risico's zijn zodanig laag dat voor niet-kwetsbaren geldt dat angstig door het leven gaan waarschijnlijk schadelijker is voor de gezondheid dan het virus zelf.”

Naast dodelijkheid maken velen, ook jongeren, zich zorgen over langdurige klachten na een infectie (de zogenaamde 'long covid').

Recent onderzoek van King's College London schat in dat ongeveer 5% van de coronapatiënten minstens 8 weken ziek is. Data van de Britse Covid Symptom Tracker App, die door 4 miljoen mensen wordt gebruikt, laat zien dat 12% na 30 dagen nog symptomen heeft en ongeveer 2% na 90 dagen nog ziek is. Veel van de langetermijnevolgen zijn echter nog onduidelijk.

De IC is in Nederland – gelukkig – nooit overbelast geweest met coronapatiënten. Het aantal coronapatiënten op de IC piekte begin april op 1.319. Op dat moment was de totale IC-capaciteit in Nederland circa 1.600 bedden. Wel moest de reguliere zorg hiervoor worden afgeschaald. Eind november liggen ongeveer 500 à 600 coronapatiënten op de IC, terwijl er nu opgeschaald kan worden naar circa 2.000 IC-bedden.

In een rationele maatschappelijke discussie zouden de bovenstaande cijfers worden afgewogen tegen de vrijheidsbeperkingen, de impact op de reguliere zorg en de immense economische en sociale schade van de maatregelen. Deze discussie is in de praktijk nog steeds niet echt van de grond gekomen. Deels is dat omdat het onmogelijk is om onomstotelijk vast te stellen hoe hoog de IC-curve zou zijn geworden bij minder stringente maatregelen. De vraag is hoe de Nederlanders zich in dat geval gedragen zouden hebben.

Maar de indruk ontstaat ook dat de voortdurende angst deze discussie verlamt. Nog altijd is er in zekere zin een noodzaak om in de media en in overheidscommunicatie continu de angst voor het virus te maximaliseren, om het gedrag van burgers zo veel mogelijk te sturen. Dat heeft als gevolg dat een rationeel debat onmogelijk wordt. Het betreft hier immers de basale waarde van gezondheid, en daar kan niet mee worden gemarchandeerd. Elke alternatieve gedachte is harteloos en daarmee politiek onaantrekkelijk.

Nog elke dag wordt het aantal besmettingen en IC-opnames door de NOS als groot nieuws gemeld en in de periodieke persconferenties van de regering is het aantal besmettingen en IC-opnames de allesbepalende factor, zonder verder toekomstperspectief.

Psychologisch houdt de angst ons dus nog steeds in haar greep. Als iemand in een risicogroep valt is dat misschien onvermijdelijk. Maar het herstel van burgerlijke vrijheden staat – in elk geval tot aan het vaccin – niet op de agenda. Het virus is te erg. De vraag is hoe lang we dit gedrag collectief moeten en kunnen volhouden, ook als we vanuit intrinsieke overtuiging, zelfbescherming en burgerlijke verantwoordelijkheid gewoon “meedoen”. De vraag komt ook op wie bereid zal zijn zich te laten vaccineren: mag de vrijheid van de één om vaccinatie te weigeren de bewegingsvrijheid van de ander beperken?

“Freedom is never more than a generation away from extinction”. Is een vaccin voldoende om de vrijheid te herstellen? Wanneer mag je iemand zonder schroom weer een hand geven, omhelzen, of zelfs – als men dat nog wil – drie keer zoenen? Wanneer mag je zonder schuldgevoel weer in een groep samenkomen? Wanneer mag je ouderen bezoeken zonder een stemmetje in je achterhoofd? Wanneer keert de spontaniteit terug in het leven?

De antwoorden op die vragen zullen we gezamenlijk de komende periode moeten geven. Onze uitdaging is om als maatschappij een exitstrategie te formuleren – niet alleen in het beleid, maar bovenal in ons hoofd. De strijd tegen het virus moeten we blijven voeren. Maar waar de angst regeert, verdwijnt – uiteindelijk – de vrijheid. En tegen angst bestaat geen vaccin.

THEO MULDER – 3^E PRIJS

Theo Mulder is neuropsycholoog, was hoogleraar in Nijmegen en Groningen en daarna gedurende 10 jaar de overkoepelend directeur van de 16 KNAW instituten. Momenteel is hij bestuursvoorzitter van ICMS (Interdisciplinary Consortium for Clinical Movement Sciences & Technology) dat in Nijmegen en Enschede 200 fte onderzoek bundelt op het terrein van bewegingsstoornissen.

CORONA EN DE RELIGIEUZE REFLEX DIE COMLOT HEET

Ergens in juli 2019, het was al een lange tijd erg warm en droog, zat ik in een snikhete bus op weg naar Nijmegen. Niet ver van mij vandaan zat een man, ik schatte hem een eind in de vijftig, hij wiste zich het zweet van het voorhoofd en zei tegen een vrouw die tegenover hem zat “*Weet je waar we dit weer aan te danken hebben? Aan dat klote klimaat*”. Hij zei niet dat we hitte en droogte misschien ook aan ons zelf te danken hadden omdat we alle boodschappen omtrent klimaat en leefstijl comfortabel hadden genegeerd, of dat de hitte toeval was, nee hij legde de oorzaak ver buiten zichzelf bij een abstract begrip dat hij het “klote klimaat” noemde. En de vrouw knikte instemmend.

Deze observatie is interessant, want hoeveel mensen leggen in de huidige coronacrisis niet met evenveel overtuiging de oorzaak ook ver buiten zichzelf. Eerst bij een Chinees in Wuhan, die ons tevreden bestaan had bekrast door ver weg op een markt in Azië een vleermuis of een kat te eten. Later toen de crisis voortduurde, de maatschappij op slot ging en de sociale beperkingen ruw werden gevoeld en velen diep wegcropen in de eigen bangigheid, doordrongen van een onbestemde angst dat het virus een bedreiging ging vormen voor de bekende zekerheden in het leven,

kwam ineens een nieuwe groep in beeld die het virus simpelweg ontkende en geloofde dat er iets heel anders speelde. Ook hier werd de oorzaak ver buiten hen zelf gelegd.

Die groep zag helemaal geen virus, maar een strijd om de geest van de burger met een alles controlerende overheid die mak aan de hand liep van tech-reuzen als Apple en Google. Complottheorieën verschenen met elementen waarvan we dachten dat die enkel in een roman van Umberto Eco voorkwamen, maar die vreemd genoeg al eeuwen nagenoeg identiek blijken te zijn.

In de angstige tijd na de bestorming van de Bastille op 14 juli 1789, toen niets meer vanzelfsprekend was verschenen bijvoorbeeld tal van geschriften waarin de schuld voor die ongewisse tijd werd gelegd bij de elite verenigd in geheime genootschappen als rozenkruisers, vrijmetselaren, illuminati en Jacobijnen die zich in kastelen te buiten gingen aan duistere rituelen met als doel het elimineren van de “geest van de mens”, het ontfutselen van zijn vrijheid en het neerhalen van de gevestigde orde. Dat alles ging gepaard met een grote angst voor buitenlanders en niet te vergeten voor moslims waarvan men dacht dat de maatschappelijke ontwrichting hun wraak was voor de inname van Jeruzalem door de kruisvaarders op 14 juli 1099¹.

Dat is lang geleden, maar opvallend genoeg worden de huidige complotverhalen gekenmerkt door grotendeels dezelfde hoofdrolspelers. Ook nu is het de elite die al dan niet gelardeerd met pedofilie dezelfde duistere krachten zou verzamelen om de niets vermoedende burger te knevelen. In deze tijd weliswaar minder sterk verbonden met klassieke cultussen, maar met overgave gekoppeld aan de onstuitbare opmars van de informatietechnologie

---

¹ Zamojski, A. (2015). *De Fantoom terreur: revolutiedreiging en onderdrukking van de vrijheid*. Amsterdam: Balans, p. 33 en p. 35.

die voor velen even ongrijpbaar is als het virus. Ook bits en bytes zijn onzichtbaar en beïnvloeden het leven diepgaand. QAnon waar ieder soort wantrouwen gul wordt gevoed wint ook in Nederland snel aan invloed. Van de geheime bedoelingen achter 5G via 9/11 tot orgaanroof, van de overheid die met microchips vaccineert tot de stiekeme satansliefde van het Vaticaan komt alles voorbij. Honderdduizenden downloaden het “bewijsmateriaal” en vinden er hun gelijk².

Het gedeelde gevoel dat er onzichtbare vijanden zijn die het op ons hebben gemunt blijkt een ideale voedingsbodem voor angst, irrationeel gedrag en agressie. De wens om het onzichtbare zichtbaar te maken werd een obsessie die velen infecteerde en talloze bronnen van ontevredenheid bijeen bracht tot een sociaal explosief mengsel dat zich richtte tegen politici en tot uiting kwam in protesten op straat en in het organiseren van verboden feesten.

De geuite complotverhalen zijn volstrekt bizar en onzinnig, maar voorzien in een diep gevoelde behoefte van de bange mens die een brein heeft, groot genoeg om “verklarende” verhalen te verzinnen en die ook te geloven. Aanhangers van een complottheorie hebben met inbegrip van de kwaadaardige kanten zoals onverdraagzaamheid veel psychologische mechanismen gemeen met een religieuze sekte waar men ook zoekt naar de tekenen van geheimzinnige krachten, die zich niet zomaar lijken te openbaren. Ook daar is wat lijkt, niet wat het is. Net als religie zijn complotten nodig om het onzichtbare of onzegbare te verklaren. Complotten zijn een religieuze reflex en werken in die zin louterend. Het aanwijzen van een schuldige is al het begin van de verlossing.

Dit soort mechanismen zijn stokoud en horen bij de mens. In tijden van de pest zag men de hand van God in de ziekte en zichzelf

---

² Nienke Schipper in Trouw, 3 november 2020. *Pizzagate, Deep State en Corona: waarom QAnon zo populair is.*

afranselend probeerden de flagellanten Gods toorn te keren. En ook toen verschenen talloze groteske verklaringen voor het leed dat pandemieën bracht. Over lepra ging bijvoorbeeld het gerucht dat de joden, namens de moslims, melaatsen hadden omgekocht om openbare fonteinen en bronnen te besmetten om zo de christenen te vermoorden, hetgeen meer dan eens leidde tot pogroms. En dichterbij in de tijd, wist men in Amerika zeker dat de Spaanse griep van 1918 door Duitse onderzeeërs was verspreid³.

Is er iets nieuws onder de zon? Ik denk het niet. Corona zal verdwijnen en zal voortleven als een herinnering aan een vreemde periode, maar na verloop van tijd wordt ook die herinnering gewist en herneemt de mens zijn oude leven en versleept zich weer met miljoenen tegelijk over de aarde van Antarctica tot de Himalaya en vers viraal gespuis reist gratis mee als voorbode voor een nieuwe pandemie met nieuwe complotten. Zo zal het gaan.

---

³ Nicolas Guilhot in het Friesch Dagblad, 12 april 2020. *Paranoia niet vreemd in tijden van crisis*.

THEA CLAASSENS

Thea Claassens (1947), schrijft graag kinderboekjes, sprookjes, proza en poëzie. Vooral wat actueel is grijpt haar aan. Dit proza is geschreven vanuit het bestaan van een virus, dat de mensheid volledig in zijn macht heeft. Zich kan muteren om te overleven wat bijna ondenkbaar is. En toch gebeurd.

IK BEN CORONA (COVID 19)

Kom mij niet te na
Ik verziek en geniet
Van wereld wijd verlies
Allen gaan de strijd met mij aan
Niet wetend welke koers te gaan
De grootste zoektocht aller tijden
Ik heb de sleutel aan mijn zijde
Verschuil mij in donker en licht
Breng mensheid uit evenwicht
Zij lopen gemaskerd rond
Om mij te mijden
Allen op zoek, dwalend naar bevrijding
Zoveel vervlogen dagen, weken, maanden
Het verbod, blijf zo veel mogelijk op kot
Alles wat U behaagd blijft op slot
Wie heeft het talent, wie is de man
die vindt, wat mij vernietigen kan?
Tot zolang blijft de mensheid
dromen over vrijheid.

ADAM COHEN

Adam Cohen is emeritus-hoogleraar klinische farmacologie en was een van de oprichters van CHDR, een Leids instituut dat geneesmiddeffecten bij de mens onderzoekt. Daarvan was hij 32 jaar de enige bestuurder. Sedert 2021 is hij adviseur van bedrijven rond de gezondheidszorg en investeerders en actief bij onderwijsprojecten en als publicist in wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke media.

KIJKEN IS NIET HETZELFDE ALS ZIEN

Mijn moeder maakte in 1937 al films en die heb ik nog in mijn bezit. Het gezin op wintersport in Zwitserland, een boottocht door de haven in Rotterdam, mijn moeder die haar eindexamen ophaalt op het Rotterdamsch Lyceum. Een broer komt aanrijden in een open sportauto bij het grote huis van mijn grootouders en een vrolijk uitziende favoriete neef speelt met een jonge kat. Haar fotoboeken bevatten foto's van haar en mijn toekomstige vader (in avondkleding) tijdens een wintersportvakantie. Scènes, die de ongeschreven ondertitel 'Het gaat goed met ons' zouden kunnen hebben, zoals ze nu op sociale media staan.

Vier jaar later is de favoriete neef doodgeknuppeld in Bergen-Belsen, zitten mijn grootouders via Westerbork, Bergen-Belsen, na een wonderbaarlijke redding uit dat kamp, in een vluchtelingenkamp in Algerije, is de broer van mijn vader na een mislukte vlucht poging naar Engeland vermoord in Buchenwald en zijn mijn ouders gevlucht naar Zwitserland.

Als je die film bekijkt zou je ze willen waarschuwen. Ze hadden de mogelijkheid om iets te doen. Mijn beide grootouders waren telgen

uit de families van de margarineproducenten in Oss, de oprichters van Unilever, er waren financiële mogelijkheden en internationale contacten genoeg. Het is zeker dat ze keken naar de toestand in de wereld, maar de vraag is of ze zagen wat er ging gebeuren. Mijn ouders zagen dat wel, en lieten alles achter voor een onzekere tocht naar een veiliger bestaan, en dat is de reden dat ik dit nu kan schrijven.

We fast-forwarden naar Lesbos in 2016. We helpen met een medisch team een grote rubberboot vol Syrische vluchtelingen aan wal op een gevaarlijke plek bij de vuurtoren. Het is net licht op een ijsskoude morgen in januari. Als ik een jong stel van in de twintig zie denk ik aan mijn ouders. Zij hebben eenzelfde levensgevaarlijke tocht over zee achter de rug weg van ellende. Maar was het de juiste beslissing?

Deze dilemma's, die zich afspelen tussen kijken en zien, zijn levensgroot aanwezig in onze huidige pandemische tijd. Die kwam niet onverwacht en samen met veel experts keken we ernaar, maar zagen het niet.

We worstelen op dit moment met een gezondheidszorg die met maximale efficiency is afgestemd op de standaardvraag naar zorg, zonder enige extra ruimte. Een extra probleem kan er niet meer bij en uiteraard kan de aanpassing in personeel en materieel die nodig is op afzienbare termijn niet worden gerealiseerd. Al jaren werd er gewaarschuwd dat het uitknippen van de efficiency in de zorg een grens zou hebben, die bij overschrijden zou leiden tot verhoogd verzuim en verlies van motivatie. Dat was allang aan het gebeuren en we zien nu het gevolg. Al in 2019 waren volgens een financiële stresstest van accountants BDO de investeringscapaciteit en de financiële draagkracht van de Nederlandse ziekenhuizen te beperkt om met de uitdagingen van toen om te gaan, laat staan die van nu.

Ten opzichte van de kosten die nu gemaakt moeten worden was een eerdere aanpassing een koopje geweest, met niet alleen een betere afhandeling van de huidige crisis maar veel lange termijneffecten als personeelstevredenheid en meer ruimte voor innovatie.

In dat licht is de blikvernaauwing overal zichtbaar. Onze vaccinproductiefaciliteit werd, omdat een update van een paar miljoen euro te duur was, verkocht aan een Indiaas bedrijf. Op dit moment zijn we voor de productie van coronavaccins feitelijk volledig afhankelijk van buitenlandse bedrijven en ontbreekt enige controle. Het is aantrekkelijk te speculeren waar we nu stonden als we niet naar de korte termijn hadden gekeken maar hadden gezien dat een moderne flexibele vaccinfabriek met overcapaciteit eenzelfde strategische betekenis had als de Oosterscheldedam. Die is ook het grootste deel van het jaar een sta-in-de-weg die onderhouden moet worden. Ik heb nog geen pogingen gezien om het beheer over te dragen aan een buitenlands dammenbedrijf.

Zeker voor vaccinproductie is een generieke faciliteit ook weer niet zo heel moeilijk te ontwikkelen omdat veel van de te gebruiken materialen tegenwoordig disposable zijn en adaptief. Maar die moeten er uiteraard wel zijn. Een goed gerunde efficiënte fabriek werkt uiteraard met 'just-in-time' leveranties en bij een plotseling toegenomen vraag worden dergelijke systemen tijd-kritisch. Dat gaan we nu al zien bij de beschikbaarheid van lage temperatuur vriescapaciteit. Er zou dus veel te leren zijn van wat we vandaag meemaken als we er niet alleen maar naar keken.

In 2010 bij de Mexicaanse griep epidemie stelt het RIVM na onderzoek vast dat bij vaccinatiecampagnes 'meer aandacht moet worden besteed aan affectieve factoren zoals angst voor bijwerkingen en twijfels over de effectiviteit van het vaccin'. Dat klopte als een bus. We hadden tien jaar om nu eens goed uit te leggen hoe vaccins

werken en waarom dat een van de gezondheidszorginterventies zijn die nou eens nauwelijks tot geen bijwerkingen hebben. Maar we hebben het niet gedaan. Dat proberen we nu in te halen door een berichtgeving die iedere centrale regie ontbeert en waarvan de knulligheid in veel van de praatprogramma's bij mij vooral verbazing veroorzaakt, maar bij mijn collega Marcel Levi in een recente column in het Parool begrijpelijke woede.

Al enige tijd zien we dat onze klinische onderzoeksfaciliteiten naar het buitenland verdwijnen. Onze nationale biotechnologische trots, Galapagos, doet daarom zijn onderzoek vooral in landen als Oekraïne en Moldavië. Er staat dus geen druk meer op het efficiënter maken van systemen in ons eigen gebied. In april van dit jaar gaf Johnson & Johnson fijntjes aan het onderzoek met hun coronavaccin in het buitenland uit te voeren omdat de regels hier te complex waren. Dat was extra pijnlijk omdat de technologie die dat vaccin bevat bedacht is door Lex van der Eb en zijn promovendi Frank Graham en Dinko Valerio in Leiden. In de jaren voorafgaand aan deze pandemie is veel gesproken over rationalisatie van de regels en het instellen van nationale mogelijkheden tot het uitvoeren van grote trials. Het is weer aantrekkelijk eens na te denken wat er gebeurd was als we die capaciteit hadden gehad. Voor een betrouwbaar resultaat van een vaccintrial heb je ongeveer 200 infectiegevallen nodig. Nederland had op de piek van de eerste golf ongeveer 100 positieve gevallen per 100.000 inwoners per dag. Dat betekent niet dat een onderzoek twee dagen zou duren want er is tijd nodig om te starten en mensen immuun te maken, maar onze berekeningen laten zien dat een trial met een bestaande infrastructuur een betrouwbaar resultaat met maanden had kunnen versnellen. Als dat doorwerkt in de introductie van een werkzaam vaccin kan dat worden vertaald in 5.000-10.000 minder doden wereldwijd voor iedere dag winst.

We hebben de afgelopen jaren naar veel dingen gekeken zonder te zien wat er moest gebeuren. Mijn kleinkinderen hebben in Nederland nooit meer op het ijs gestaan, maar doen we genoeg om te zorgen dat dat ooit weer kan? Hoeveel van ons huidige comfort moeten we opgeven voor een betere toekomst? Daarover denkend, kijk ik weer mee de films van mijn moeder en hoop dat wie er nu meekijkt het beter gaat zien. Tiresias wordt door Oedipus het paleis uitgegooid als hij hem de vreselijke waarheid vertelt. Hij kreeg het vermogen om te zien pas nadat hij niet meer kon kijken.

JOLIEN HEETKAMP

Jolien Heetkamp is afgestudeerd aan de Rijksuniversiteit Groningen met een master in Bewegingswetenschappen. Haar ervaring ligt in onderzoek naar hersenplasticiteit en veroudering in samenwerking met Medische Fysiologie en Neurowetenschappen bij het UMCG. Haar interesse in het vooruitbrengen van menselijke veerkracht is de inspiratie geweest voor het opzetten van het 'People Risk and Resilience' programma met Risk Mosaic.

TANGO IN DE POLDERS

Op die maandagmiddag begin september 2020 was ik in Haarlem voor een afspraak om een sociaal ondernemerschaps-idee rondom community en veerkracht te bespreken.

Mijn nieuwe zakenpartner was net vanuit Amerika naar Haarlem verhuisd om te werken aan weerbaarheid en mindfulness in de zakelijke wereld. Onwetend over de samenloop van omstandigheden die zijn aspiraties samenbrachten met de pandemie en abrupt veranderende werkomstandigheden.

De afspraak was geïnspireerd door eerdere discussies en verhalen over de kracht en weerbaarheid van mensen over de hele wereld aan het front van de crisis. Verhalen over kleine gemeentes die mensen samenbrachten ten tijde van lockdown om samen oplossingen te vinden voor sociale en maatschappelijke problemen. De toenemende mate van depressie en zelfmoord in kwetsbare gemeenschappen over de hele wereld of hoe zoveel grote steden veranderden in uitgestorven plekken. In verwondering over de veerkracht van sommigen, is het onmogelijk je ogen te sluiten voor het lijden van anderen.

Terwijl we het kleine café aan het Spaarne naderen, praten we over hoe op een dag de crisis voorbij zal zijn. Als we terugkijken op deze periode, wat we nog jaren zullen doen, zullen er vele lessen zijn en wellicht ook spijt over gemiste kansen. Eén ding staat vast: wat we vandaag besluiten te doen bepaalt hoe onze toekomst eruit zal zien.

Mijn partner en ik besloten samen om een community platform te ontwikkelen dat sociaal ondernemerschaps-ideeën rondom veerkracht voor en door mensen identificeert en uitwerkt. We waren het erover eens dat een idee met sterke kwalificaties gecombineerd met het gebruik maken van de overdaad aan intellectuele capaciteit in de community de sleutel tot succes zou zijn. De beste ideeën komen meestal van mensen in onzekerheid en in kwetsbare posities, die worden uitvergroet door de pandemie. Een positief gevolg van de pandemie is de ongekende beschikbaarheid van intellectuele, professionele en talentvolle mensen, die nu meer dan ooit klaarstaan om hun steentje bij te dragen.

Afgelopen voorjaar kreeg de pandemie het voor elkaar om Amerikaanse verkiezingen, Brexit, vele sociale bewegingen en zelfs het debat over CO₂-uitstoot uit te stellen en de nadruk te leggen op de strijd tussen Mens en Virus. Mensen naarstig op zoek naar de feiten, hoe het virus zich gedraagt en hoe de balans te vinden tussen blootstelling aan het virus en het normale leven. Het duurde niet lang voordat zowel sociale als politieke polarisaties zich in de discussie mengden.

Het sociale debat was tussen de sceptici, die geloofden dat de gevaren van de pandemie buiten proportie werden geblazen en de doemdenkers, die werden bijgestaan door de sensatiemedia. Het sociale debat wakkerde de politieke polarisatie aan en veranderde in een gevecht tussen kapitalisme en democratie. Alle nieuwsitems en elk schijntje bewijs werden gebruikt in een argument om de

politieke besluitvorming te sturen.

De afspraak aan het Spaarne vond zijn vervolg in vele wandelingen door de straten van Haarlem. We voerden gesprekken met willekeurige voorbijgangers, bespraken observaties aangaande het sociale aspect van de pandemie en de grote verschillen tussen landen en werelddelen.

In de ontwikkelde wereld, ten tijde van een economische, sociale of politieke crisis wordt het debat opgerakeld over de rol van de overheid en staat de balans tussen socialisme en kapitalisme ter discussie. De pandemie en de polarisaties maken het debat extra ingewikkeld. Aan de ene kant is de pandemie de crisis van mondiaal kapitalisme en sociale strijd. Aan de andere kant is de crisis van kapitalisme al jaren aan de gang en speelt de pandemie slechts een onthullende rol.

Terwijl onze afspraken en discussies over het Sociaal Ondernemerschapproject Haarlem zich afspelen binnen stichtingen en bedrijven in de stad, zien we een levendige manifestatie van zaken die teruggaan naar de kern van de organisatie van maatschappelijke projecten in een wereld waar iedereen verbonden is.

De pandemie is een mensenincident en maakt geen onderscheid in waarden, rijkdom, ras of geslacht. Het blijkt dat een samenleving staat of valt als geheel. Het laat zien hoe het welzijn van de kwetsbare mensen integraal onderdeel is van het maatschappelijk welzijn.

Mensen speculeren over wanneer we terug kunnen naar normaal of hoe het nieuwe normaal eruitziet. De pandemie heeft lopen door een drukke straat, elkaar de hand schudden en last-minute reisplannen een luxe van vroeger gemaakt. Toch leidt het ook

tot goede initiatieven en een uitzonderlijke samenwerking tussen mensen. Het lijkt een uitgelezen kans om de sociale cohesie te versterken en de oproep tot 'geef om elkaar' in het nieuwe normaal te verweven.

Maar ook de tekortkomingen van het sociale systeem worden blootgesteld en staan ter discussie. We nemen Amerika als voorbeeld waar een jaar geleden het 'normaal' was dat 1% van de samenleving goed was voor meer dan 40% van het vermogen – terwijl 40% van de Amerikanen een lening moest afsluiten om 200\$ te kunnen betalen en nooit een dag verlof op kon nemen.

Ondertussen introduceren de drie grote banken in Nederland een negatieve rente. De steun vanuit de Nederlandse overheid voor horeca en andere kwetsbare sectoren heeft zijn weerslag op de sociale neigingen en het temperament van de Nederlandse bevolking. We wandelen verder door de straten van Haarlem, terwijl we kijken naar de ontwikkelingen in de wereld en praten met mensen uit alle lagen van de samenleving.

De vrijemarkteconomie is een ongekende bron van welvaart en brengt de samenleving waar ze moet gaan om de kostbare balans van democratische waarden en kapitalistische idealen te behouden. Niet voor niets werd Adam Smith's 'Wealth of Nations' voorafgegaan door 'The Theory of Moral Sentiments'.

De acute impact van de pandemie is een verhaal in de maak ten tijde van dit schrijven. Desondanks, de indrukwekkende balans tussen kapitalisme en democratie en hoe de overheid sociale politiek bedrijft, beschrijft een unieke tango tussen tegenovergestelde idealen in de polder. Mijn zakenpartner zou een quote van een Amerikaanse historicus gebruiken en zeggen: Het nieuwe Nederland is het best bewaarde geheim in de Amerikaanse geschiedenis.

TON VAN HELVOORT

Ton van Helvoort (1954) studeerde biochemie aan de Universiteit van Nijmegen en promoveerde in 1993 als wetenschapshistoricus aan de Universiteit van Maastricht. Tot zijn specialisaties als independent scholar behoren de geschiedenis van biochemie, kanker, virologie, biotechnologie, chemische industrie en universiteiten. Voor zijn boeken en peer-reviewed publicaties zie: actabiomedica.nl.

CORONA ZONDER EIGENSCHAPPEN

Het coronavirus houdt zich niet aan de landsgrenzen, het heeft geen paspoort, houdt zich niet aan de grondwet en trekt zich niets aan van drukte op de Dam. Deze trits uitspraken uit de zomer van 2020 zijn van premier Mark Rutte en minister Hugo de Jonge. In de media wordt het coronavirus (beter SARS-CoV-2 genoemd) tot een ongrijpbare personage gemaakt. De Covid-19 pandemie wordt vervolgens de oorlog verklaard. Een agressieve oorlogsmetafoor gaat gepaard met overheidsmaatregelen met verdedigingslijnes, afgedwongen isolatie en quarantaine met als doel de totale vernietiging van de vijand.

Het coronavirus wordt geschetst als een subject met een Identiteit. NRC-columnist Frits Abrahams, die het coronavirus ‘zeer goed kent’, is hier uitgesproken in¹. Hij interviewde het virus al meerdere keren, ook zeer recent nog, en heeft er veel respect voor vanwege de efficiënte handelswijze ervan: de onzichtbare laat zich door niets van de wijs brengen. Door het coronavirus vernuftigheid toe te kennen impliceert Abrahams op ironische wijze het tegengestelde: we kennen het virus juist niet!

---

¹ Frits Abrahams, 'Interview met Het Virus', NRC 29 april; 26 juni; 4 september; 5 oktober; 2 december 2020; 18 januari 2021.

Ongrijpbaar virus

Maar staat het ongrijpbare virus niet haaks op de immense moleculaire kennis die inmiddels over coronavirussen in het algemeen, en SARS-CoV-2 in het bijzonder, is opgedaan? Sinds januari 2020 is de complete genoomsequentie van het nieuwe, in China aangetroffen, coronavirus bekend. De aanwezigheid van het virus wordt vastgesteld met een PCR-test op basis van kenmerkende stukjes virusnucleïnezuur. Eiwit van het virus kan worden aangetoond in een sneltest. De identiteit van SARS-CoV-2 is ondubbelzinnig vastgelegd zoals een vingerafdruk een individu identificeert.

De precieze moleculaire kennis over het coronavirus lijkt haaks te staan op het ongrijpbare gedrag ervan. Een wetenschapshistorische analyse van het begrip 'virus' zal illustreren dat de wederkerige metamorfoses van de respectabele Dr. Jekyll, en de vingervlugge vader, Mr. Hyde, kenmerkend zijn voor de rol van virussen in wetenschap en maatschappij².

In mei 2020 schreef dichter en schrijver Michel Houellebecq in De Volkskrant dat het bij het coronavirus gaat om een diffuse tegenstander: 'Een banaal virus, op weinig glorieuze wijze verwant met obscure griepvirussen, gedijend onder omstandigheden die we slecht kennen, met vage kenmerken, nu eens goedaardig dan weer dodelijk, niet eens seksueel overdraagbaar: kortom, een virus zonder eigenschappen³.' Waar brengt Houellebecqs karakterisering van een virus zonder eigenschappen ons?

---

2 Robert Louis Stevenson (bewerking: Ton Heuvelmans), *The strange case of Dr Jekyll and Mr Hyde* (Groningen: Wolters-Noordhoff, 1995).

3 Michel Houellebecq, 'Bespiegelingen in Coronatijd', *De Volkskrant* (15 mei) (2020).

De Man zonder Eigenschappen

Hoogstwaarschijnlijk heeft hij zich bij zijn conclusie laten inspireren door het boek van de Oostenrijkse schrijver Robert Musil: *De Man zonder Eigenschappen*⁴. Musil laat een vriend van de hoofdpersoon Ulrich over laatstgenoemde zeggen: ‘Kijk naar hem! Waar zou jij hem voor aanzien? Ziet hij eruit als een arts, als een zakenman, een schilder of een diplomaat?’ Literatuurcriticus Stefan Jonsson concludeert dat bij Musils Ulrich gangbare categorieën als geslacht, klasse en etniciteit komen te vervallen; daardoor was de hoofdpersoon in staat allerlei sociale grenzen en taboes te overschrijden. De man zonder eigenschappen Ulrich leefde – aldus Jonsson – binnen een paradigma van negativiteit.

Wat kan de gedachtensprong naar *De Man zonder Eigenschappen* ons leren over de identiteit van virussen? Vertaald naar het coronavirus heeft corona geen specifieke eigenschappen omdat het als emerging virus wordt ingekaderd in eerdere ervaringen met infectieziekten (zie Houellebecq). Een illustratie is de influenza-epidemie die in het midden van de jaren zeventig van de vorige eeuw werd aangeduid als veroorzaakt door een aalglad, ongrijpbaar virus. Bij het bestrijden van die griepepidemie in de Verenigde Staten – waarvan werd gevreesd dat deze zou uitgroeien tot een pandemie – met een vaccin ging alles fout wat maar fout kon gaan: zowel qua viruskarakterisering, vaccinproductie als de inenting zelf. Het was Murphy’s Law in extremo. Een pandemie, noch een epidemie, zou er overigens niet komen⁵.

---

4 Robert Musil, *De Man zonder Eigenschappen* - Bibliotheek van de twintigste eeuw [Der Mann ohne Eigenschaften, 1978] (Vianen: Uitgeverij Areopagus, 2000 derde druk).

5 R. E. Neustadt en H. V. Fineberg, *The swine flu affair: decision-making on a slippery disease* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1978); herdrukt als: *The epidemic that never was: policy making & the swine flu affair* (New York: Random House, 1982).

Bij de identiteit van een virus gaat het om toegekende identiteit, niet een definitie die door de natuur is gegeven. Ons denken over het coronavirus uit januari 2020 is het resultaat van een historische ontwikkeling. Het is een gevolg van functies die zijn opgehelderd via decennialang experimenteel onderzoek in laboratoria en in de kliniek. Het resultaat is dat SARS-CoV-2 nu te pas en te onpas wordt afgebeeld als een computervisualisatie in de vorm van een dreigend futuristisch object.

Filtreerbare virussen in beeld

De biologische categorie die we nu virussen noemen werd aan het eind van de negentiende eeuw geduid als filtreerbare virussen. Ze verschilden van bacteriën doordat ze zó klein waren dat ze door bacteriedichte filters niet werden tegengehouden, doordat ze niet waren te kweken op kunstmatige voedingsbodems en – niet in de laatste plaats – doordat ze microscopisch onzichtbaar waren. Met andere woorden, ze behoorden tot een paradigma van negativiteit.

In de eerste helft van de twintigste eeuw kwam deze trias van negatieve eigenschappen ten opzichte van het bacteriologisch paradigma ter discussie te staan. Virussen waren op weg naar ‘volwassenheid’ toen in de jaren vijftig geaccepteerd raakte dat ze voor hun vermenigvuldiging afhankelijk zijn van levende cellen. Ook werden ze zichtbaar gemaakt met de elektronenmicroscop. Toen ze zichtbaar werden bleek verrassenderwijs dat virussen morfologisch sterk van elkaar verschillen⁶. Het ‘kroontjes’-silhouet van coronavirussen werd in de jaren zestig van de twintigste eeuw herkend. Maar de gezondheidsleer en de epidemiologie rond

---

6 Ton van Helvoort en Neeraja Sankaran, 'How seeing became knowing: the role of the electron microscope in shaping the modern definition of viruses', *Journal of the history of biology* (20 June) (2018), 1-36; zie ook Dirk van Delft en Ton van Helvoort, *Beelden zonder weerga: de elektronenmicroscop van Ernst Ruska tot Ben Feringa* (Amsterdam: Prometheus, 2018).

corona bleven hoofdzakelijk gebaseerd op historische ervaring met infectieziekten: testen, bron-en-contactonderzoek en quarantainemaatregelen maken al bijna twee eeuwen deel uit van de infectiebestrijding⁷.

Virus en maatschappij

Virusziekten worden veroorzaakt door onzichtbare virussen. Deze tautologie mystificeert dat we enerzijds moleculair veel weten over het coronavirus, maar anderzijds het ‘gedrag’ van het coronavirus in het maatschappelijk leven niet welomschreven is. Musils verhalende analyse van Ulrichs non-identiteit in de maatschappij beargumenteert dat het ontbreken van eigenschappen juist meer contextuele vrijheid oplevert. Moleculaire visualisaties van het coronavirus verlenen kracht aan de metafoer van een tegenstander die neergesabeld c.q. platgehamerd moet worden. Maar een virus dat maatschappelijk gezien vrij van uitgesproken eigenschappen lijkt te zijn, is ongrijpbaar. Die onmacht van de wetenschap is geen vrijbrief om te twijfelen aan de expertise en betrouwbaarheid van bijvoorbeeld RIVM-wetenschappers. We zullen moeten leven met de paradox tussen fascinerende coronavirus-animaties en het gedrag van een aalglad, glibberig, en voor het oog onzichtbaar, virus in de maatschappij⁸.

---

7 Frank M. Snowden, *Epidemics and society: from the black death to the present* (New Haven: Yale University Press, 2020); Mark Honigsbaum, *The pandemic century: one hundred years of panic, hysteria, and hubris* (New York: Norton, 2020).

8 Ton van Helvoort heeft meegeschreven aan Gerard van Doornum, *Corona & Co: een eeuw onderzoek naar virussen in Nederland* (Zutphen: Walburg Pers, juni 2020).

KARLIJN HERMANS

Karlijn Hermans promoveert in 2021 in de Contextuele Psychiatrie aan de KU Leuven. Ze heeft de rol van sociale factoren in relatie tot psychische problematiek in het dagelijks leven bestudeerd. Als deelnemer aan de Nationale DenkTank in 2019 verdiepte ze zich in mentale weerbaarheid in relatie tot digitaal technologiegebruik.

DE CORONACRISIS ALS ÉÉN GROOT (ONETHISCH) SOCIAAL EXPERIMENT

Alleen op je eigen eilandje zitten, communiceren via een beeldscherm met mensen op andere eilandjes, online shoppen, en eten en drinken binnen handbereik hebben. Dit is de toekomstige wereld zoals die werd geschetst in de animatiefilm Wall-E. Hierin leven mensen op zwevende bedden in een schreeuwerige wereld waarin continu hun aandacht wordt getrokken door commerciële producten en bij ze wordt gebracht wat ze willen. De frictieloosheid van het bestaan leek iets futuristisch maar ondertussen werkt de westerse wereld er naartoe¹. Hoewel er kritische geluiden en antibewegingen ('terug naar de Nokia' en 'help de lokale ondernemer') opkwamen de laatste tijd, hebben die maar weinig impact gehad. Dit is waarschijnlijk omdat mensen het zich niet kunnen voorstellen dat de Wall-E wereld de wereld is waar wij daadwerkelijk op afstevnen. Net als de ondergang van het klimaat is het voor velen een ver-van-mijn-bed-show. Sinds de wereld in de greep is van het coronavirus lijkt er echter een fast forward-knop te zijn ingedrukt: we leven sinds maart op ons eigen thuseilandje,

---

¹ Van Noort, W. (2019, 30 augustus). *Robots maken het leven té makkelijk*. NRC. <https://www.nrc.nl/nieuws/2019/08/30/robots-maken-het-leven-te-makkelijk-a3971710>

communiceren en werken via beeldbellen met mensen die ook op hun eigen thuishuisjes zitten, we laten onze boodschappen en kleding bezorgen en gaan er niet meer uit om te eten en drinken. Het lijkt er daarom op dat we nu al leven in de futuristische wereld waar we zo hard op af aan het stevenen waren. Nu dit real-life experiment ons in de schoot is geworpen en we na een aantal maanden de balans op kunnen maken van deze opgelegde levensstijl, kunnen we concluderen dat de ogenschijnlijke frictieloosheid juist frictie oproept.

Een van de meest opvallende patronen in de nieuwsberichten is de continue neiging van mensen om met de 'social distancing' regels te breken of ze te omzeilen, om zogenaamd 'sociaal sterven' te voorkomen². Voorbeelden hiervan zijn illegale feesten organiseren of hotelkamers boeken om samen te komen. Er worden zogenaamde blokjesverjaardagen gehouden en het begrip 'huishouden' wordt met een korrel zout genomen. Blijkbaar is het verdomd moeilijk om sociale afstand te houden. Dit is echter totaal niet verwonderlijk, aangezien mensen van nature sociale wezens zijn. Contact met anderen is van cruciaal belang om te overleven en heeft ons ver gebracht³. Blijkbaar is lichamelijk sociaal contact niet te vervangen door online sociaal contact. Dit was al bekend in de wetenschap, bijvoorbeeld gebaseerd op onderzoek naar het hormoon oxytocine (knuffelhormoon) dat van belang is voor prosociaal gedrag⁴. Daarnaast is lichamelijke afstemming op de ander en de omgeving van cruciaal belang voor

---

2 Spiering, H. (2020, 30 oktober). *We hebben geen zelf – virtual reality zet het ego op losse schroeven*. NRC. <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/10/30/we-hebben-geen-zelf-virtual-reality-zet-het-ego-op-losse-schroeven-a4018068>

3 Bregman, R. (2019). *De meeste mensen deugen* (1ste editie). de Correspondent Bv.

4 Spengler, F B., Scheele, D., Marsh, N., Kofferath, C., Flach, A., Schwarz, S., ... & Hurlmann, R. (2017). Oxytocin facilitates reciprocity in social communication. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 12(8), 1325-1333.

succesvolle interactie⁵. Voorbeelden waarbij interactie spaak loopt zijn situaties waar direct wederkerig reageren op elkaar ontbreekt, zoals Whatsappen met vertraging of met de verkeerde smileys, of videobellen met een slechte internetverbinding. Samenkomen op afstand met een handjevol dezelfde mensen is niet voldoende om onze behoefte aan gevarieerd menselijk contact te bevredigen. Dit ligt waarschijnlijk aan het gebrek aan directe beloningen van sociaal gedrag, zoals die alleen aanwezig zijn in het echte leven. Dat frustrereert: het levert frictie op.

Een ander fenomeen waarvan we in eerste instantie veel voordelen zagen is thuiswerken. Het leidt tot minder verkeer en zorgt voor meer flexibiliteit in combinatie met het privéleven. Al snel kwamen echter al de tips van psychologen om het thuiswerken vol te houden: ga meer wandelen, houd een vast ritme aan en zoek contact met collega's buiten het werk om⁶. Dit laatste is wederom een uiting van de behoefte om ook de menselijke kant van het werk te behouden. We missen nu het praatje over het weekend en de eerste reactie op een belangrijke e-mail. De hele dag achter een scherm zitten blijkt daarnaast nog eens doodvermoeiend en zet de vergaderingen, waarbij iedereen koffie haalt en bijpraat in de gang naar de vergaderruimte, in een ander licht. Waar dit anders soms als vervelende onderbreking van het werk werd beschouwd, wordt het nu gemist. Het begin van telemeetings laat wat small talk aan het begin van de vergadering namelijk niet toe: mensen beginnen ofwel door elkaar te praten omdat niemand zich goed kan afstemmen op

---

5 Dale, R., Fusaroli, R., Duran, N., & Richardson, D. C. (2014). The Self-Organization of human interaction. *Psychology of Learning and Motivation - Advances in Research and Theory*, 59, 43-95. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-407187-2.00002-2>

6 Pfauth, E. (2020, 23 maart). *Met deze tips hou je thuiswerken langer dan een week uit*. De Correspondent. <https://decorrespondent.nl/11050/met-deze-tips-hou-je-thuiswerken-langer-dan-een-week-uit/311532650-ebbec0c7>

de ander, ofwel mensen blijven op mute voor zich uit kijken totdat de daadwerkelijke vergadering begint. In de avond lijken mensen maar wat graag hun technologie achter zich te laten en een boek te pakken of een wandeling te maken. Op deze manier wordt de frictie die tijdens de dag gecreëerd is weer opgelost.

Concluderend lijkt het er dus op dat het coronavirus iets gelukt is wat alle critici van schermtijd en frictieloosheid niet is gelukt: gedrag van mensen veranderen. In dit geval wordt vrijwillig de technologie neergelegd, omdat er simpelweg te veel van is en we hierdoor zijn gaan inzien dat echt sociaal contact niet vervangbaar is. Hoewel deze boodschap al een hele tijd geleden luid verkondigd is⁷, doet onze huidige situatie inzien dat deze waar is. Nu de huidige crisis ons laat ervaren hoe erg we daadwerkelijk sociaal contact met verschillende mensen in verschillende omgevingen missen, zijn we er dankbaar voor en waarderen we het pas echt. Nu we de toekomst hebben kunnen ervaren, wordt de tijd hopelijk gauw teruggespoeld naar waar we waren gebleven, opdat we de toekomst van echt sociaal contact kunnen waarborgen en we kunnen genieten van technologie, met mate.

---

7 Turkle, S. (2017b). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other* (3de editie). Basic Books.

STAN KAATEE

Stan Kaatee (1972) is geboren en getogen Haarlemmer en op dit moment directeur-generaal Werk op het ministerie van Sociale Zaken. Hiervoor was hij enkele jaren directeur Economische Zaken bij de gemeente Amsterdam en werkte hij op het kabinet van de Minister-president. Hij is voorzitter van de RvT van Teylers Museum.

EEN TIENDUIZENDSTE VAN EEN MILLIMETER

Op maandag 28 september 2020 begin ik aan een nieuwe baan op het ministerie van Sociale Zaken: directeur-generaal Werk. Het ministerie bestaat, naast de onafhankelijke Arbeidsinspectie, uit twee grote onderdelen: een deel waar al het beleid rond uitkeringen en integratie wordt gemaakt (niet-werk), en een deel waar alles geregeld wordt voor werkende mensen. Hieronder vallen onder andere pensioenen, koopkracht, de steunmaatregelen aan bedrijven, kinderopvang, cao's, overleg met sociale partners, maar ook de Arboregels of bijvoorbeeld de Wet op de Ondernemingsraden.

Ik krijg mijn eerste maandagochtend meteen te horen dat het kabinet die avond gaat aankondigen dat het land weer op slot gaat. Van tevoren had ik geregeld dat ik in de eerste weken telkens twee dagdelen op kennismakingsbezoek zou gaan. De bedoeling was dan na drie weken bij alle zes de directies van het Directoraat-Generaal Werk te zijn langs geweest. Immers als je een nieuwe baas krijgt en hij komt na drie maanden een keer aankakken, dan neem je hem toch ook niet heel serieus?

Razendsnel worden alle bezoeken omgezet naar video, en zo komt het dat ik na drie weken met circa 250 medewerkers online heb

kennisgemaakt. Het ministerie zelf is vrijwel geheel gesloten en ook de departementsleiding geeft het goede voorbeeld. Alleen als we fysiek met de minister op pad moeten, dan komen we naar Den Haag. Ik denk dat ik in de afgelopen twee maanden nog geen 25 medewerkers fysiek heb ontmoet. Het raakt me erg dat ik ze tegenwoordig vaker herken aan de kamer waar ze in zitten, dan het gezicht dat ze hebben. Op straat zou ik ze waarschijnlijk straal voorbijlopen, omdat ik geen idee heb of ze 2m20 of 1m65 zijn. De vertaling van een tweedimensionaal plaatje naar een mens van vlees en bloed is moeilijker dan je denkt. Hoe iets miniems (het virus is een tienduizendste van een millimeter) zijn wil kan opleggen aan je werk.

In mijn vorige baan als directeur Economische Zaken van de gemeente Amsterdam heb ik sinds maart dit jaar vooral uitgelegd aan verontruste ondernemers hoe de rijksoverheid ze compenseert voor de verplichte sluiting van hun zaak. Bijvoorbeeld via de NOW (noodmaatregel overbrugging voor werkgelegenheid, die salaris uitbetaalt), de TVL (tegemoetkoming vaste lasten voor ondernemers) en de TOZO (tijdelijke ondersteuning voor zelfstandige ondernemers). Nu ben ik de baas geworden van de medewerkers, die die regelingen in enkele weken hebben uitgedacht en in werking hebben gezet. Ik gebruik geen grote woorden als ik zeg dat ze daarmee een belangrijk deel van de Nederlandse samenleving in leven hebben gehouden. De verandering van perspectief in het werk is *mindboggling*. Hoe iets miniems (het virus is een tienduizendste van een millimeter) zijn wil kan opleggen aan de rijksoverheid.

Toch neem ik ook nuttige uitvoeringsinformatie mee uit Amsterdam terug naar het Rijk. Zo had ik in Amsterdam regelmatig discussies met (verontwaardigde) ZZP'ers die het onrechtvaardig vonden dat werknemers tot 90% van hun salaris kregen doorbetaald (NOW)

en dat zij slechts een uitkering op bijstandsniveau kregen (TOZO). Op mijn reactie dat de overheid ze niet loslaat maar dat ook wel bij ondernemerschap hoort en dat ZZP'ers de afgelopen jaren ook veel minder belasting hebben betaald dan reguliere werknemers, valt in eerste instantie hoongelach mij ten deel. Pas als ik de cijfers er bij haal, wordt het stil. Tegelijkertijd realiseer ik me voor eerst dat een ZZP'er natuurlijk ook niet kijkt wat hij/zij aan belasting had betaald als hij werknemer was geweest, hij/zij denkt natuurlijk gewoon netjes de belasting te betalen die wordt gevraagd. De commissie Borstlap heeft in februari een prachtig rapport geschreven over de onhoudbaarheid van de huidige arbeidsmarkt: vaste contracten zijn te vast, maar ZZP'ers werken met veel te weinig bescherming. De coronacrisis van een maand later bewijst hoe visionair hij was. In mijn nieuwe baan word ik verantwoordelijk voor de ambtelijke voorbereiding voor het vervolg. Hoe iets miniems (het virus is een tienduizendste van een millimeter) zijn wil kan opleggen aan de arbeidsmarkt.

Ik krijg na twee weken mijn eerste financiële rapportage: mijn DG heeft in het eerste *halfjaar* 22 miljard euro meer uitgegeven dan begroot. Een onwaarschijnlijk groot bedrag. Tegelijkertijd zit de goedkeurende verklaring er al bij, alle risicoanalyses zien er tot nu toe positief uit, wat een verademing. In Amsterdam had ik een budget van 40 miljoen, maar daar was altijd gedoe met het systeem, klopten de bedragen pas na verschillende correctierondes en was ik voortdurend bezig om voldoende sturingsinformatie te krijgen en netjes verantwoording af te leggen.

Toch: 22 miljard. Zeer goed besteed geld. Maar er bestaat geen gratis geld: dit is geld dat we nu (door het beleid van het afgelopen decennium godzijdank goedkoop) lenen en in de komende generatie gaan terugbetalen. Een deel van de belasting van onze kinderen hebben we nu al opgegeten. Hoe iets miniems (het virus is een tienduizendste van een millimeter) zijn wil kan opleggen aan

de komende generatie.

Ik ben mijn hele leven al een trotse ambtenaar. Ik vind het leuk om mijn hersens te gebruiken om het land of de stad beter te laten besturen. En ik ben ook eigenwijs genoeg om me te willen bemoeien met mensen, die regels voor mij maken.

Bij die overheid gaat uiteraard ook het nodige mis. En dat is vaak extra teleurstellend, omdat het dan om geld of regels van/voor ons allemaal gaat. En natuurlijk krijg ik ook van mijn vrienden vaak ambtenarengrapen te horen (*“wat doen jullie daar nou eigenlijk allemaal op dat stadhuis/dat ministerie”*). Tegenwoordig heb ik daar minder last van. Veel Nederlanders snappen ineens weer waarom een goed functionerende overheid toch ook wel handig is. In de Verenigde Staten is het wantrouwen tegen de overheid heel groot en blijkt zij ook niet opgewassen tegen de uitdaging. Ik ben trots op hoe we het hier gezamenlijk aanpakken, en hoop dat we daar ook een blijvend collectief vertrouwen aan over houden. Hoe iets miniems (het virus is een tienduizendste van een millimeter) zijn wil kan opleggen aan de maatschappij.

Hoe iets miniems (het virus is een tienduizendste van een millimeter) zijn wil kan opleggen aan de komende generatie.

HARRY STRUIJKER-BOUDIER

Harry Struijker-Boudier is emeritus hoogleraar farmacologie aan de Universiteit Maastricht en ex-wetenschappelijk directeur van het Cardiovascular Research Institute Maastricht (CARIM).

DE FARMACOLOGIE VAN DE CORONACRISIS

De coronacrisis is voor een farmacoloog een opwindende tijd. Zeker voor een farmacoloog die een belangrijk deel van zijn werkzaam leven onderzoek heeft verricht naar geneesmiddelen die het angiotensine conversie enzym (ACE) remmen. Dit zijn geneesmiddelen die in de afgelopen decennia sterk hebben bijgedragen aan de succesvolle behandeling van hoge bloeddruk (hypertensie): wereldwijd met nog steeds méér dan 7 miljoen slachtoffers per jaar de grootste risicofactor voor vroegtijdige sterfte. Al heel snel na de ontdekking van het coronavirus werd vastgesteld dat de dodelijke werking van dit virus in hoge mate wordt veroorzaakt door de snelle opname van het virus in allerlei lichaamscellen – vooral in de longen – via een variant van het klassieke ACE. Kortom, een opwindende tijd en Nobelprijs roem in het verschiet voor de farmacoloog die er in slaagt een geneesmiddel te ontwikkelen dat de opname van het virus via dit enzym blokkeert.

De schrijver van dit essay was zo'n farmacoloog. Hij was vanaf 1980 hoogleraar farmacologie aan de Universiteit Maastricht met als specialisme de farmacologische behandeling van hypertensie. Ik ging echter in 2017 met emeritaat, sloot mijn laboratorium en verhuisde met mijn echtgenote (kunsthistorica) naar Frankrijk, waar wij samen sinds die tijd een domein voor hedendaagse kunst en natuur ontwikkelen, met een ecologische tuin als nieuw

laboratorium. Weinig kans dat een coronavaccin of geneesmiddel plotseling uit die tuin tevoorschijn komt. Frankrijk, en de rust van het confinement, boden wél een uitgelezen kans om nadere studie te verrichten naar de oorsprong van de farmacologie.

De naam van deze wetenschap is afgeleid uit de oud-Griekse begrippen “pharmakon” en “pharmakos”. Ze komen al voor bij Homerus, maar vooral Plato besteedde in zijn dialoog Phaedrus uitvoerig aandacht aan deze begrippen. Ik raakte geïnteresseerd in Plato’s gebruik van “pharmakon” en “pharmakos” doordat de 20e-eeuwse Franse filosofen Jacques Derrida en René Girard ze als sleutelbegrippen in hun oeuvre beschouwden. Een van de eerste essays (La Pharmacie de Platon) van de taal filosoof Derrida in 1968 was gewijd aan het begrip “pharmakon” bij Plato. In onze tijd is de betekenis van pharmakon een puur medische: een geneesmiddel. Bij Plato was dit woord veel meer omvattend. Het kon duiden op een amulet, cosmeticum, geestbeïnvloedend kruid, geneesmiddel, gif, pigment, wijn en zelfs – vooral in de Phaedrus – het geschreven woord. Die laatste betekenis vormde voor Derrida de hoeksteen van zijn taal filosofie. In al die genoemde betekenissen is een “pharmakon” bij Plato een middel om een transformatie te bewerkstelligen die zowel goed als slecht kan uitwerken. Bijna 2500 jaar later noemde mijn eigen leermeester in de farmacologie – de Nijmeegse internationaal vooraanstaande farmacoloog Ariëns – in zijn colleges (zonder kennis van of verwijzing naar Plato) het Haagse Hopje als eerste pharmakon in een kinderleven. Zo’n snoepje geplaatst op een bezeerde knie door een liefdevolle ouder transformeert de pijn en gehuil wondersnel in een tevreden glimlach. Meestal noemen we dat een placebo-effect.

De hedendaagse farmacologie is gebaseerd op het concept van een moleculaire interactie tussen een geneesmiddel en een daarvoor gevoelige receptor in het lichaam. Ik ondersteun dat idee volledig,

hoewel het placebo-effect niet moet worden onderschat. Het is echter onwaarschijnlijk dat een Haags Hopje een effectieve behandeling van COVID-19 oplevert. Ik gok eerder op een vaccin of een geneesmiddel dat de opname via het bovengenoemde enzym blokkeert. Dit neemt niet weg dat Plato's pharmakon-begrip nader aandacht verdient. Juist de dubbele betekenis van geneesmiddel én gif, zowel als moleculair als in de geschreven of gesproken taal, is nog steeds relevant. Bij een geneesmiddel hangt het van de dosis af of het heilzaam of toxisch is. En in de taal wezen zowel Arnon Grunberg als koning Willem-Alexander in hun dodenherdenking van 5 mei jl. op dezelfde dubbele potentie van het woord. Ook in de recente discussies over de coronacrisis verdringt soms de woordenstrijd de analyse op basis van wetenschappelijk onderbouwde feiten, om maar niet te spreken over hoe een vroegere Amerikaanse president het woord gebruikte voor zijn "alternatieve waarheden".

Het tweede oud-Griekse woord in relatie tot mijn vakgebied is "pharmakos", dat we zouden kunnen duiden als de kenner of beoefenaar van de farmacologie. In onze tijd, naar ik heb mogen ervaren in mijn loopbaan, een gerespecteerd beroep. In de oud-Griekse cultuur werd de term pharmakos gebruikt voor wat wij tegenwoordig "zondebok" zouden noemen. De Frans-Amerikaanse filosoof Girard heeft deze betekenis diepgaand geanalyseerd in zijn boek *Le bouc émissaire* (1982). Zijn verklaring komt erop neer dat in tijden van geweld, oorlog, epidemieën de bedreiging moet worden afgeleid op iemand anders buiten de groep. In de oud-Griekse stadscultuur werd dit fenomeen zelfs geritualiseerd door jaarlijks één of enkele menselijke zondebokken aan te wijzen, deze(n) buiten de stadsmuren te brengen en – meestal door stening – te doden. Hierna was de stad gereinigd van giftige invloeden.

De bekendste oud-Griekse pharmakos was Socrates die, bij wijze van uitzondering, zijn eigen dood mocht kiezen door het slikken van een

langzaam werkende dodelijk giftige plant. In zijn dialoog *Phaedo* beschrijft Plato deze geschiedenis in detail, en verbindt hiermee het *pharmakon* en de *pharmakos* op fraaie wijze. De latere geschiedenis kent vele zondebokken. Vaak de joden, maar ook Jezus in de christelijke traditie en – in de medische wereld – Semmelweiss als verguisde ontdekker van de oorzaak van kraamvrouwenkoorts als gevolg van gebrekkige hygiëne van verloskundigen. Ook de coronacrisis leidde vrijwel onmiddellijk tot het aanwijzen van zondebokken: de Chinezen, globalisten, Bill Gates, George Soros, 5G zendmasten, etc.

Zal het de hedendaagse farmacoloog die een geneesmiddel tegen COVID-19 ontwikkelt vergaan als Socrates? Ik hoop en denk het niet. Toch vraagt de coronacrisis om een uitgebreidere farmacologische analyse in de trant van Plato. Sommige mythische denkers, zelfs op het niveau van het vicepresidentschap van de Europese Commissie, verklaren de coronacrisis als “wraak van de natuur”. Een wraakoefening lijkt mij teveel eer voor dit klompje erfelijk materiaal verpakt in een eiwitomhulsel, dat zich alleen in een gastheer kan voortplanten. Toch is de huidige snelle transformatie in de relatie tussen mens en de planetaire natuur reden tot zorg. COVID-19 behoort tot de zoönosen: ziektes die oorspronkelijk door dieren worden overgedragen op mensen. In vroegere eeuwen was pest een zoönose die veel menselijke slachtoffers maakte. De laatste jaren waren HIV, Ebola en SARS opvallende zoönosen. Virussen hebben een groot mutatievermogen waartegen het menselijk immuunsysteem niet is opgewassen. Bovendien kunnen ze zich in een gastheer razend snel reproduceren en lijkt de biologie van de mens niet bestand tegen de snelle uitwisseling van ziektekiemen uit dieren en medemensen. Consumptie van door virussen besmette dieren, in combinatie met sociaal promiscue gedrag en intensief wereldwijd gereis is een recept voor pandemieën als COVID-19. We moeten geleidelijk erkennen dat na het woord ook het menselijk gedrag een “*pharmakon*” is dat zowel geneesmiddel als gif kan zijn. Een gif met dit keer pandemische consequenties.

VERA VRIJMOETH, FALKO LAVITT & WOUTER DE WAART

Wouter de Waart is an economist specialized in government interventions in markets. Wouter currently works at Rebel as a circular economy consultant. Vera Vrijmoeth studied the effects of inequalities on democracies at LSE and currently analyses the effects of the housing market on our economy as a Doctoral Researcher at the University of Amsterdam.

Falko Lavitt is a MSc student in A.I. and is working on developing algorithms to classify leukemia cells automatically.

Wouter, Vera and Falko are all participants of the National ThinkTank 2019.

FROM SOCIAL DISTANCE TO SOCIAL DISASTER: LET'S RETHINK ONLINE BEHAVIOR

It's a Tuesday afternoon in 2059 and Olivia is exhausted. She's been in and out of video calls all day and needs some time away from screens. She can't even remember the last time she talked to someone in real life. Suddenly an alarm rings. She looks at her watch and recognizes her granddaughter Zoë calling in. 'Hi grandma, you're late! We were supposed to meet 3 minutes ago!' 'Well hello to you too,' Olivia thinks. 'Has the new generation completely lost their human capacity to connect? They only care about efficiency, driven by the latest technological tools.' Olivia greets her grandchild with a faint smile and reminisces about the times before the pandemic.

It's 2020 and crisis is a word we hear all too often. Martin Wolf calls the COVID-19 pandemic the worst economic crisis since the Great Depression¹. Some have called it the most severe healthcare crisis the world has ever seen.

---

¹ Martin Wolf (2020), *Coronavirus could be worst economic crisis since Great Depression*. Financial Times. <https://www.ft.com/video/fbaaa133-c94d-4e35-844b-bfde5f6a0635>

While these regularly discussed elements of the COVID-19 pandemic circulate in the media, the effects of the increased use of technologies on our social interactions deserves some more attention. Human interaction is a basic need² that is difficult to replace fully through online interactions. The world might be headed straight into a social crisis, as the technology we use to communicate is changing the way we interact with the people around us.

The rise of communication technologies

In times of social distance, we stay connected using programs like Zoom, Slack, and Microsoft Teams; we organise ourselves in communities through social media platforms and new people through these platforms.

Although the adoption of these tools has been growing steadily in recent years, the Coronavirus crisis caused their usage to skyrocket universally (see Figure 1). These communication technologies might have long lasting consequences for the ways in which we interact with one another. Because contrary to what many believe, these technologies are not neutral or apolitical. Rather, they fundamentally reshape the ways in which humans interact in a way that serves some, but certainly not all. As the American journalist Sydney Harris once said “the real danger is not that computers begin to think like men, but that men begin to think like computers”. A place where the effects of these communication technologies have already become quite visible is our spare time.

---

² Baumeister & Leary (1995), *The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation*. https://www.researchgate.net/publication/15420847_The_Need_to_Belong_Desire_for_Interpersonal_Attachments_as_a_Fundamental_Human_Motivation

Video Chat Apps Rise to Prominence Amid Pandemic

Global downloads of video chat apps for Android and iOS

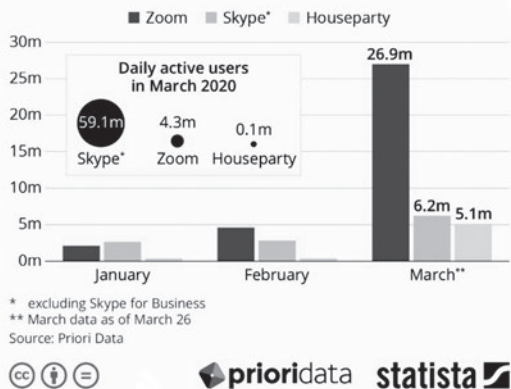

Figure 1: Global downloads of video chat apps for Android and iOS³

After talking to her grandchild, Olivia is greeted by the silence of her apartment. Every digital clock tells her it is almost 6pm. Dinner is delivered at 7. What to do in between? Olivia feels restless. Maybe opt for an online class of cyber yoga? Or maybe use this interval to improve her Japanese using Triple Lingo? “Just choose and do something meaningful”, she tells herself.

³ Statista (2020), *Global downloads of video chat apps amid covid 19 pandemic*. <https://www.statista.com/chart/21268/global-downloads-of-video-chat-apps-amid-covid-19-pandemic/>

Communication technologies monopolize spare time

“Doing something meaningful.” A consequence of using communication technologies too often is an increased pressure to spend time efficiently. Olivia was in and out of meetings; not because she prefers to, but because it is possible. While offline meetings require people to drag themselves to a room, sit in a chair and tune in, online meetings have no physical limitations. They only require an internet connection. Since the majority of the world is connected, people are able to tune in at any time. Going idle is not an option. These new habits are created with the sole purpose of keeping users activated instead of idle. In the brick-and-mortar office there are coffee-machine moments where people chit chat about last weekend’s football match, current affairs, or gossip about the latest family drama. Similarly, students use spare time in between classes to hang out in the park or play football. Although these activities may seem meaningless from an outcome-oriented perspective, they are incredibly important. Why? Precisely because of their meaninglessness! There is no target to be met when hanging out with friends or chatting at the coffee machine. Spare moments are free of ‘efficiency’, ‘productivity’ or ‘purpose’. The Dutch even have a special word for it: ‘niksen’⁴ - the art of doing nothing. It is this art that is being lost.

As is the case with Olivia, communication technologies are giving rise to new feelings of tiredness, anxiousness, or worries about yet another video call. This newly coined “zoom fatigue” is caused by the unnatural conversational environment that video calling creates. Extreme prolonged eye contact, enlarged faces, and the turn-based conversations of zooming all contribute to the heavy

---

⁴ Carolien Hamming (2018), Niksen: The Art of Doing Nothing: <https://time.com/5622094/what-is-niksen/>

cognitive load that makes us feel so drained⁵. To ensure a healthy living and working environment now and in the future, we need to rethink our online behavior.

Let's rethink online behavior

The widespread adoption of technologies during this pandemic poses major risks to the future of social interactions. Will it be just Corona-temporary? The history of policies introduced during crises suggests otherwise. Many of the anti-terrorist measures introduced after 9/11 are still in place today. Like Yuval Noah Harari explains: "Temporary measures have a nasty habit of outlasting emergencies". Should we just stop using these technologies all together then? No, communication technologies play an important role in coping with this crisis. In order to use these technologies responsibly *and prevent* our world from becoming like Zoë's, we have to rethink what real connections mean and ensure that these considerations help shape future technologies and – perhaps more importantly – our interaction with them. Let's make sure Olivia faces a different future in 2059. Ain't that something worth telling your grandchild...

---

5 Julia Sklar (2020), 'Zoom fatigue' is taxing the brain. Here's why that happens. National Geographic. <https://www.nationalgeographic.com/science/2020/04/coronavirus-zoom-fatigue-is-taxing-the-brain-here-is-why-that-happens/>

Colofon

Uitgave: Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen

Redactie: Saskia van Manen

Druk: StyleMathôt, Haarlem

ISBN: 978-90-78396-26-0

